

УДК 27+908 (477)/19

Федорчук О.О., Миколаївський державний університет

Федорчук Оксана Олександрівна (1976 р.н.) У 2001 р. закінчила історичний факультет МДПУ з відзнакою. Аспірантка кафедри історії України МДУ. Тема дисертаційного дослідження: "Травослав'я в становленні культури Півдня України (кінець XVIII – початок XX ст.)".

Одеська духовна семінарія в першій половині XIX століття

У статті зроблена спроба проаналізувати становлення і розвиток Одеської духовної семінарії в I половині XIX ст. Вказати на роль перших архієпископів в її функціонуванні. Охарактеризувати навчально-виховний процес, зокрема методи навчання і вимоги до майбутніх пастирів церкви. Показати специфіку семінарії порівняно з духовними закладами інших регіонів.

At the article the author tries to analyze the foundation and development of Odessa ecclesiastical schools in the I-st half of the XIXth century. The role of the first bishops in its function is shown. The author characterizes the teaching and training process, its methods of teaching and requests to the future priest and shows the specific features of those ecclesiastical schools in comparing with ecclesiastical institutes in other regions.

Розбудова національної держави зумовлює необхідність глибокого і всебічного вивчення історичного минулого українського народу, особливо проблем церковної історії, які майже не досліджувались в радянський період. Адже без врахування ролі церкви в суспільстві не можна правильно зрозуміти історію розвитку культури. Тому тема семінарської освіти є актуальною, вона дає можливість неупереджено оцінити роль духовенства в поширенні знань у південному краї.

В історичній літературі ця проблема практично не досліджувалася. Серед дореволюційних праць можна назвати лише книгу викладача семінарії протоієрея І.Стрельбицького [1]. Її достоїнствами є літописна форма зображення подій

і значні хронологічні рамки, а також те, що вона побудована на архівних матеріалах семінарії, які донині не збереглися. Однак внутрішнє життя семінарії показано слабо. Сьогодні історію Одеської духовної семінарії досліджує її протоієрей О.М.Кравченко [2]. В даній статті робиться спроба дослідити процес становлення семінарії як духовного навчального закладу, звернувши увагу на такі аспекти її діяльності, як навчально-виховний процес, методи навчання, просвітництво.

Одеська духовна семінарія виправдовувала сподівання православних: різноманітність предметів, що в ній викладалися, створювала інтелектуально-духовну атмосферу, яка поширювалася далеко за її стінами. Справами семінарії ціка-

вилились не тільки релігійні діячі, а й світські особи, події, пов'язані з її діяльністю, висвітлювались у місцевій пресі.

Питання про духовну семінарію виникло після заснування 9 травня 1837 р. самостійної Херсонсько-Таврійської єпархії з архієрейською кафедрою в Одесі. Першим її архіпастирем був преосвящений Гавриїл (Розанов), який до цього був архієпископом катеринославським. На початку 1838 р. Гавриїл звертається до Синоду з клопотанням про відкриття в Одесі духовної семінарії з училищами. Комісія духовних училищ при Синоді представила свої міркування з цього питання імператору на затвердження. 14 квітня 1838 р. Синод приймає рішення щодо заснування семінарії. А 1 жовтня 1838 р., в день Покрови Божої Матері, в присутності митрополита адріанопольського Герасима, представника константинопольського патріарха, була урочисто відкрита Херсонська духовна семінарія в Одесі (так вона називалася до 1871 року). Її приміщення розміщувались на розі Поштової вулиці і Олександрівського проспекту в будинку радника П. Лучина [3].

До відкриття Одеської семінарії майбутні православні пастирі навчались переважно у повітових і приходських училищах, а також в Катеринославській і Кишинівській семінаріях. Потім через консисторію, духовні правління і благочинних було оголошено духовенству Херсонської і Таврійської губерній, щоб вони привозили своїх дітей вже до Одеси для поповнення учнями нової семінарії [4]. Архієпископ Гавриїл подарував для її бібліотеки декілька богословських книг і виголосив вітальну промову, яка стала програмою для учнів цього духовного закладу [5]. До квітня 1848 р., коли його замінив на кафедрі Інокентій Борисов, Гавриїл невтомно слідкував за розвитком навчально-виховного процесу в семінарії, вникав в усі подробиці її облаштування і добробуту. З 1 січня 1839 р. він заснував клас новогрецької мови [6]. Архієпископ допомагав семінарії особистими коштами, хоча сам жив небагато. Викладачів заохочував, до учнів ставився з любов'ю, захищаючи їх перед семінарським правлінням, тільки в рідкісних випадках погоджувався на виключення учнів з семінарії [7]. Ось як писала про заслуги преосвященного місцева преса: "Взагалі по справедливості необхідно відмітити, що покійний архієпископ Гавриїл дуже багато сприяв розвитку освіти. За його ініціативи було відкрито жіноче

епархіальне училище і завдяки його праці була відкрита духовна семінарія" [8]. За клопотаннями невтомного Гавриїла духовна семінарія з підвідомчими їй училищами (Херсонським, відкритим у 1818 р., Єлисаветградським – у 1820 р. і Одеським – у 1838 р.) в 1839 р. стала називатися першокласним духовним навчальним закладом, а за розпорядженням Синоду в 1841 р., подібно до інших духовних семінарій, згідно з новим статутом перетворена у заклад, який мав би "характер загальнонародності, не втрачаючи, однак, і суттєвих достоїнств вчення класичного" [9].

Продовжував опікуватися семінарськими справами і наступник Гавриїла преосвящений Інокентій Борисов. Перше, на що він звернув увагу, прибувши до Одеси, це тіснота приміщень. Так, семінарські іспити, на яких побажав бути присутнім Інокентій як почесний екзаменатор не могли відбутися в приміщенні семінарії, а проводилися в Хрестовій архієрейській церкві. Тому в 1849 р. Інокентій вирішує перевести семінарію на окраїну Одеси – до Успенського монастиря. З цього приводу він подає клопотання до Синоду, але духовне правління в ході листування побачило в цьому проекті труднощі й незручності. Пізніше на заваді цьому стали події Кримської війни (1853-1856) [10]. Сам Інокентій до самої своєї смерті у 1857 р. постійно турбувався про семінарію "і в живих відносинах своїх як до семінарської корпорації, так і до вихованців преосвящений був завжди ласкавий, делікатний і по-батьківськи турботливий" [11].

Гавриїл та Інокентій зробили найбільший внесок у становлення семінарії як духовного навчального закладу. І це мало свої наслідки: в 1840 р. ревізор, ректор Київської духовної академії архімандрит Ієремія, сповіщав у своєму звіті, що "Одеська семінарія за постановкою навчальної і виховної справи стоїть на бажаній висоті, а його преосвященство архієпископ Гавриїл – справжній батько і благодійник закладу, він вникає в усі подробиці вихованців, особливо ж сиріт" [12]. А в 1841 р. за розпорядженням Синоду двоє вихованців семінарії були викликані для продовження освіти в Санкт-Петербурзькій духовній академії за державний кошт [13].

В семінарії встановлювався шестирічний термін навчання в трьох дворічних класах або відділеннях. Навчальний рік розпочинався 1 вересня і закінчувався 15 липня. Заняття прово-

дилися з 8 до 16 годин. У нижчому відділенні головним предметом була словесність, або риторика, у середньому – філософія, у вищому – богослов'я. Якість навчання в Одеській духовній семінарії визначалася конкретною метою та науково-методичними позиціями. Релігійна та світська спрямованість навчально-виховного процесу забезпечувалася вивченням відповідних дисциплін. У нижчому відділенні вивчали словесність російську й латинську мову, правила церковного красномовства або гомілетуку, зарубіжну і цивільну російську історію. В середньому відділенні викладалася філософія, куди входили логіка, метафізика, природне богослов'я і моральна філософія, історія філософії, церковно-біблійна історія, математика, фізика, пасхалія; у вищому – догматичне, практичне, пастирське, практичне або моральне богослов'я, герменевтика, зарубіжна і російська церковна історія (з 1839 р.), археологія або церковні старожитності, патристика. В усіх класах вивчали і тлумачили Святе Письмо та грецьку мову.

Термін навчання в кожному відділенні не був точно визначений. Для тих, хто навчався успішно, він тривав рік, а для невстигаючих – два-три роки в кожному класі. Таким чином, навчально-виховний процес в семінарії здійснювався з урахуванням індивідуальних особливостей вихованців.

Мови вивчалися факультативно, за вибором: єврейська – в нижньому відділенні, французька і німецька – в середньому і вищому. З метою покращення навчально-виховного процесу студенти виконували самостійні і домашні роботи. В нижньому відділенні семінаристи кожного тяжня писали твори російською і латинською мовами, а інколи й латинські переклади, а у середньому і вищому відділеннях – один раз на місяць твори із словесності, філософії, богослов'я, які супроводжувались зауваженнями професорів з відповідних предметів. Вихованці вищого відділення писали і виголошували проповіді, кращі з них щомісяця пред'являлись ректору.

Іспити проводились два рази на рік: у другій половині грудня і 13-15 липня, останній мав публічний характер, на ньому були присутні почесні громадяни міста. Тут учні відділення риторики демонстрували своє вміння писати вірші, а філософи і богослови виголошували проповіді. Під час складання іспитів учні показували свої конспекти викладачам, які перевіряли їхню грамотність. У своїх списках професори

оцінки писали словами “відмінно”, “дуже добре”, “дуже ревно”, “похвально”, “непогано”, “мало”, “слабко” і т.п. Кращі зі студентів після іспитів нагороджувались книгами. Учні переводились з класу в клас на підставі розрядних списків; тих, хто мав 1-2 розряд, переводили до наступного класу, а інші залишалися на повторний курс або виключались. По закінченні семінарії випускникам видавались атестати, а тим, хто не закінчив курсу, свідоцтва.

Аналіз навчання в семінарії дає підстави стверджувати, що за своїм змістом та рівнем тут давалася досить висока, як на той час, загальна релігійно-гуманітарна освіта, яка повинна була сформувати благочестивих і освічених служителів церкви. Ідеалом тепер був не знавець священних текстів, який механічно їх відтворював, а богослов-тлумач, який розуміє “потаємний смисл” Святого Письма. Мета навчання заключалась у пробудженні самостійного мислення студентів: заучування замінялось диспуатами, переписування канонічних текстів – написанням творів, замість вивчення компілятивних збірників тлумачень текстів робили аналіз джерел. Ось як згадує про своє навчання в семінарії один з перших її випускників, Г.І.Попруженко: “Ми навчались без книжок, ми дуже бідно обставлені були в матеріальному і навчальному відношенні, але любов до науки перемагала все” [14].

Студенти семінарії поділялись на казеннокоштных і своєкоштных. Бідні або казеннокоштні, розміщувались в казенних гуртожитках (бурсах). У вільний від занять час семінаристи могли читати книги, дозволені начальством, співати молитовні пісні. Покидати гуртожиток після занять можна було тільки з дозволу керівництва. Під час канікул – різдвяних, пасхальних і літніх – своєкоштных семінаристів відпускали додому до батьків. Нагляд за дотриманням учнями приписних правил здійснював інспектор семінарії, на допомогу якому призначались старші учні з вищого відділення або богослови. Вони безпосередньо наглядали за учнями в гуртожитку і на квартирах: регулярно відвідували їх, перевіряли, чи не читають вони заборонені книги і не зайняті “недозволенними розвагами.” Не дозволялось відвідувати театр, шинок, захоплюватись азартними іграми. Інспектор щомісяця подавав списки і відомості з поведінки, які розглядалися на правлінні семінарії. Неблагонадійні учні отримували догану в присутності правління і всіх семінаристів, а також записувались у спе-

ціальну книгу з незадовільними оцінками. Серед покарань найбільш розповсюдженими були: залишення без обіду та вечері; утримання в карцері протягом декількох днів; пониження в розрядних списках; штраф за негідну поведінку; виключення з семінарії “за безнадійну лінь” [15].

Особливістю функціонування Одеської духовної семінарії на відміну від інших було те, що тут навчалися юнаки з інших країн – болгар, серби, хорвати, словенці, греки, румуни, волохи. Синод пропонував підвищити стипендії іноземцям, для кращої адаптації помістити їх в приватних пансіонах під наглядом наставників, які володіли відповідними мовами. У січні 1857 р. було затверджене рішення Синоду про щорічне асигнування 11025 руб. на навчання іноземних студентів в духовних навчальних закладах. З цього року навчання іноземців стало системою, а число студентів збільшилось [16], хоча студенти-іноземці навчалися в семінарії і раніше. Так, у вересні 1840 р. було отримане розпорядження “прийняти 4 присланих із Болгарії вихованців і помістити їх на державне утримання на штатні вакансії...” [17]. А вже в 1848 р. “шестеро із болгар за Височайшим повелінням утримуються коштами самої семінарії. По закінченні курсу

наук вони вступають в звання народних вчителів і проповідників слова Божого в своїй Вітчизні” [18].

У 1857 р. в Одесі відкрили пансіон для іноземних студентів. Їх життя нормувалось правилами семінарського статуту, хоча й були деякі винятки. Так, болгарам дозволялось ходити по місту в національному одязі, бувати в театрі, жити на приватних квартирах [19]. У вільний від занять час вихованці грали в м'яча або прогулювались в саду. На богослужіння ходили в найближчу Покровську церкву, де молились разом із своїм вихователем. Багато з випускників-іноземців стали вчителями, діячами визвольного руху на Балканах, богословами, вченими, громадськими діячами.

Отже, підсумовуючи все вищесказане, можна зробити висновок, що Одеська духовна семінарія в першій половині XIX ст. була тим закладом, який забезпечував середню духовну освіту й здійснював активну просвітницьку діяльність. Високий рівень організації навчально-виховного процесу дозволяв їй випускникам здобувати глибокі й міцні знання релігійного й світського характеру, що в свою чергу давало їм можливість продовжувати навчання у вищих духовних закладах.

Література

1. Стрельбицкий И. Летопись Одесской духовной семинарии (1838-1885): К материалам для истории семинарии. Ч. 1. – Одесса, 1913.
2. Кравченко А.Н. И свет во тьме светит... – Одесса: ОКФА, 1996.
3. Внутренние известия // Одесский вестник. – 1838. – 3 октября. – С. 988.
4. Мацевич Л. Исторические заметки об Одесской духовной семинарии // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям (далее – ХЕВ). – 1894. – № 10. – С. 204.
5. Там само. – 26 октября. – С. 1060.
6. Бевзюк Н. “Не предавайте меня забвению...” // Вечерняя Одесса. – 1991. – 22 января. – С. 3.
7. Стрельбицкий И. Вказ. праця. – С. 58.
8. За 75 лет // Одесский листок. – 1913. – 3 октября. – С. 2.
9. Михневич И.Г. Исторический взгляд на учебные заведения Новороссийского края и Бессарабии. – Одесса, 1843. – С. 50.
10. Преосвященный Иннокентий Борисов и Херсонская, ныне Одесская, духовная семинария // Прибавление к ХЕВ. – 1907. – № 10. – С. 321.
11. Там само. – С. 323.
12. 150 років Одеської духовної семінарії (Історичний нарис) // Православний вісник. – 1988. – № 11. – С. 9.
13. Преосвященный Иннокентий Борисов... – С. 320.
14. 50-летний юбилей Одесской духовной семинарии // Одесский вестник. – 1888. – 3 октября. – С. 2.
15. Стрельбицкий И. Вказ. праця. – С. 30-31.
16. Кравченко А.Н. Вказ. праця. – С. 240.
17. Стрельбицкий И. Вказ. праця. – С. 25.
18. Ляликов Ф. Исторический и статистический взгляд на успехи умственного образования в Новороссийском крае // Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. 2. – Отд. I. – Одесса, 1848. – С. 337.
19. Кравченко А.Н. Вказ. праця. – С. 245.

Надійшла до редколегії 19.05.2003 р.